

**TƏLİM TEXNOLOGİYALARI
ОБУЧАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ
LEARNING TECHNOLOGIES**

UOT 37.0

Məlik Şixbala oğlu Məlikov
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Şamaxı filialının Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri
ORCID 0000-0002-3354-1992

**TƏLİM MƏZMUNUNUN SEÇİLMƏSİ
VƏ QURULUŞUNUN YARADILMASININ İNNOVATİV PRİNSİPLƏRİ**

Мелик Шихбала оглы Меликов
доктор философии по педагогике
заведующий кафедрой педагогики и психологии Шамахинского филиала
Азербайджанского государственного педагогического университета

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ ПОДБОРА
И СТРУКТУРЫ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ**

Malik Shikhbala Malikov
doctor of philosophy in pedagogy
head of the department of Pedagogy and psychology of the Shamakhi branch of the
Azerbaijan State Pedagogical University

**INNOVATIVE PRINCIPLES OF SELECTION
AND STRUCTURE OF TRAINING CONTENT**

Xülasə. Məqalədə təlimin innovativ-didaktik prinsipləri gözdən keçirilir. Ənənəvi təlim prinsiplərindən fərqli olan fəaliyyət prinsipi, dünya haqqında vahid fikir prinsipi, minimaks prinsipi, psixoloji komfortluq prinsipi, variativlik prinsipi, yaradıcılıq prinsipi (kreativlik), sistemləşdirmə prinsipi. Bu prinsiplərin qarşılıqlı əlaqəsi və onların həyata keçirilmə qaydaları tədqiq olunur.

Açar sözlər: *innovativ prinsiplər, fəaliyyət prinsipi, dünya haqqında vahid fikir komfortluq prinsipi, variativlik prinsipi, yaradıcılıq prinsipi, sistemləşdirmə prinsipi.*

Резюме: В статье рассматриваются инновативные дидактические принципы обучения, принцип действия, отличающийся от принципов традиционного обучения, принцип единого представления о мире, принцип минимакса, принцип психологического комфорта, принцип вариативности, принцип творчества (креативности), принцип систематизации. Изучена взаимосвязь принципов и правил их реализации.

Ключевые слова: *инновационные принципы, принцип действия, принцип единого представления о мире, принцип минимакса, принцип психологического комфорта, принцип вариативности, принцип креативности, принцип систематизации*

Summary. The article discusses specific didactic principles of teaching, a principle of action that differs from the principles of traditional teaching, the principle of a unified idea of the world, the principle of a unified idea of the world, the minimax principle, the principle of psychological comfort, the principle of

variability, the principle of creativity, the principle of systematization. The relationship between the principles and rules for their implementation has been studied.

Key words: *innovative principles, principle of action, principle of a single view of the world, principle of a single view of the world, principle of minimax, principle of psychological comfort, principle of variability, principle of creativity, principle of systematization.*

Didaktik prinsiplər bir neçə alt sistemdən ibarət olan mürəkkəb, açıq, zamanla inkişaf edən bir sistemdir. Bu məqalənin məqsədləri arasında təlimin məzmunununun seçilməsini və strukturlaşdırılmasını tənzimləyən innovativ prinsiplərə ayrılmalıdır.

Bəzi müəlliflərin digər sistemlərə, o cümlədən peşəkar təhsilə aid etdikləri innovativ təlim prinsiplərini təhlil edək.

1. Fəaliyyət prinsipi

Son illərin psixoloji-pedaqoji tədqiqatlarının gəldiyi əsas nəticə ondan ibarətdir ki, şagird şəxsiyyətinin formalaşması və onun inkişafda irəliləməsi hazır bilikləri qəbul etdiyi zaman deyil, onun özünün yeni biliyin “kəşf edilməsinə” yönəlmiş fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir.

Beləliklə, inkişaf etdirici təlimin məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsini təmin edən əsas mexanizm uşağın təlim – idraki fəaliyyətinə daxil edilməsidir. Elə fəaliyyət prinsipi də bundan ibarətdir. Fəaliyyət prinsipini həyata keçirən təlimi fəal yanaşma adlandırırlar.

2. Dünya haqqında vahid fikir prinsipi

Y.A. Komenski “Böyük didaktika” əsərində hadisələri pərakəndə şəkildə deyil, qarşılıqlı əlaqədə öyrənmək lazım olduğunu qeyd edirdi. Bu gün qeyd olunan tezis daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. O deməkdir ki, uşaqda dünya (təbiət – cəmiyyət – özü) və hər bir elmin elm sistemindeki yeri və rolu haqqında ümumiləşdirilmiş, tam təsəvvür formalaşdırılmalıdır. Təbii ki, bu zaman şagirdlərdə formalaşan biliklər elmi biliklərin dilini və strukturunu əks etdirməlidir.

Fəaliyyət yanaşmasında dünyanın vahid mənzərəsinin yaradılması prinsipi ənənəvi sistemdəki elmilik didaktik prinsipi ilə sıx bağlı olsa da ondan daha dərinidir. Burada söhbət tək-cə dünyanın elmi mənzərəsinin formalaşdırılmasından deyil, həm də şagirdlərin əldə etdikləri biliklərə şəxsi münasibətindən, həmçinin onları öz praktiki fəaliyyətlərində tətbiq etmək bacarıqlarından gedir.

3. Fasiləsizlik (davamlılıq) prinsipi

Fasiləsizlik prinsipi metodologiya, məzmun və metodika səviyyəsində tədrisin bütün mərhələləri arasında varislik **davamlılıq** deməkdir.

4. Minimaks prinsipi

Bütün uşaqlar fərqlidir və hər biri özünə-məxsus tempdə inkişaf etdir. Bununla yanaşı, kütləvi məktəbdə təhsil zəif uşaqlar üçün çox yüksək və daha güclü olanlar üçün açıq-aydın qeyri-kafi olan bir növ orta səviyyəyə yönəldilmişdir. Bu, həm güclü, həm də zəif uşaqların inkişafını tormozlayır.

Çıxış sadədir: yalnız iki səviyyəni qeyd etmək gərəkdir – uşaqların ən yaxın inkişaf zonası tərəfindən müəyyən edilən *maksimum* və tələb olunan *minimum*. Minimaks prinsip aşağıdakıları özündə ehtiva edir: məktəb şagird təhsilin məzmununu maksimum səviyyədə təqdim etməlidir, şagird isə bu məzmunu minimum səviyyədə mənimsəməlidir.

Görünür, minimaks sistemi fərdi yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün optimal sistemdir. Çünki bu özünü-tənzimləyici sistemdir. Zəif şagird minimum ilə məhdudlaşacaq, güclü isə – hər şeyi alacaq və daha da irəli gedəcəkdir. Bütün digərləri öz qabiliyyətlərinə və imkanlarına uyğun olaraq bu iki səviyyə arasında yerləşəcəklər – onlar özləri öz səviyyələrini mümkün olan maksimum qədər seçəcəklər.

5. Psixoloji komfortluq prinsipi

Psixoloji komfortluq prinsipi imkan daxilində tədris prosesinin bütün stress yaradan amillərinin aradan qaldırılmasını, məktəbdə və dərstdə elə bir atmosfer yaratmağı nəzərdə tutur ki, bu atmosferdə onlar özlərini "evdəki kimi" hiss edirlər.

6. Variativlik Prinsipi

Müasir həyat insandan seçim etmək bacarığını tələb edir – mal və xidmətlərin seçimindən tutmuş dostların və həyat yolunun seçiminə qədər. Variativlik prinsipi şagirdlərdə variativ tərəkürün, yəni məsələnin həlli üçün müxtəlif variantların mümkünlüyünü və variantların sistematik şəkildə müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Variativlik prinsipinin həyata keçirildiyi təlim şagirdlərdə səhvədən yaranan qorxunu aradan qaldırır, uğursuzluğu faciə kimi deyil, onun düzəldilməsi üçün siqnal kimi qəbul etməyi öyrədir. Problemlərin həllinə, xüsusilə çətin vəziyyətlərdə bu cür yanaşma həyatda da vacibdir:

uğursuzluq halında isə məyusluğa düşməmək, konstruktiv yol axtarmaq və tapmaq lazımdır.

Digər tərəfdən, variativlik prinsipi müəllimin tədris ədəbiyyatının, iş formalarının və metodlarının seçilməsində sərbəstlik hüququnu, onların tədris prosesində adaptasiya dərəcəsini təmin edir. Bununla belə verilən hüquq müəllimin fəaliyyətinin son nəticəsi olan tədrisin keyfiyyəti üçün böyük məsuliyyət də yaradır.

7.Yaradıcılıq prinsipi (kreativlik)

Yaradıcılıq prinsipi şagirdlərin tədris fəaliyyətinin maksimum yaradıcı başlanğıca istiqamətlənməsini, yaradıcılıq fəaliyyətinin şəxsi təcrübələrinin əldə edilməsini nəzərdə tutur. Burada sadəcə analogiyaya uyğun şəkildə tapşırıqların “uydurulmasından” getmir. Burada, hər şeydən əvvəl, şagirdlərin əvvəllər qarşılanmamış məsələlərin həllini müstəqil şəkildə tapmaq bacarığının formalaşması, onların yeni fəaliyyət üsullarını müstəqil “kəşf etməsi” nəzərdə tutulur.

Yeniyyəti yarada bilmək, həyat problemlərinin qeyri-standart həllini tapmaq bacarığı bu gün hər bir insanın real həyat uğurunun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilib. Buna görə də yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı müasir dövrdə ümumi təhsil əhəmiyyəti kəsb edir.

Təklif olunan bütün innovasiya prinsipləri arasında **funksional tamlıq prinsipi** daha çox diqqətə layiqdir ki, bu prinsip “məzmununda... onun bütün baza komponentləri, təhsil alanların inkişafını təmin edən, onların maraqlarını, informasiya fəaliyyətinə olan qabiliyyətlərini və tələbatlarını nəzərə alan təhsilin fərdiləşdirilməsi və diferensiallaşdırılmasını təmin etməlidir”. Maraqlı faktdır ki, təhsilin məzmununun funksional tamlığı ideyası O.V. Romanovadan xeyli əvvəl akademik V.S. Lednev tərəfindən irəli sürülsə də, ona didaktik prinsip statusu verilməmişdi.

Fikrimizcə, L.Z. Svetanova-Çurukovanın təklif etdiyi **sistmələşdirmə prinsipinə** də diqqət yetirmək lazımdır. Müəllif onu yeni multimedia tədris texnologiyasının tərkib hissəsi kimi şəxsiyyətyönlü və integrativ yanaşmalar kontekstində nəzərdən keçirir. O, məqalənin əvvəlində yazır: “sistmələşdirmə altında biz öyrənilən obyektlərin müəyyən sisteminin təşkili ilə bağlı tədris materialının rəasional işlənməsini başa düşürük. Sistmələşdirmə sayəsində öyrənilən biliklər yaxşı strukturlaşdırılmış qnoseoloji bütövlüyə integrasiya olunur. Tədris materialının

məzmununun iyerarxik açıqlanması baş verir, yəni əsas, tədris məzmununun əsas fraqmentlərini özündə ehtiva edən biliklər özəyi formalaşır ki, bunun fonunda ikinci dərəcəli və əhəmiyyətsiz komponentlərdən istifadə olunur”.

Bu yanaşma prinsip etibarını ilə tədrisin məzmununun seçilməsinə və strukturlaşdırılmasına yönəldilə bilər, lakin bu iş üçün xüsusi tədqiqat tələb olunur. Seçimdə didaktik prinsiplərin gərmenevtika mövqeyindən məzmunun strukturlaşdırılması problemlərinin araşdırılması maraqlı və bəlkə də məhsuldar görünür. V.A. Kiselyovun haqlı olaraq yazdığı kimi, “gərmenevtika düzgün izahat vermək məqsədi ilə yad nitqin başa düşülməsi sənəti olmalıdır, fikirlərdə əks olunan digər məzmunlu interpretatorun nəzərinə çatdırılmalıdır”.

İnnovativ didaktik prinsiplərin məzmununun təhlili göstərir ki, doğrudan da innovativ və həqiqətən didaktik olaraq yalnız Q. V. Dorofeyevin təklif etdiyi prinsipləri tanımaq olar. Başqa hər şey – oxucuya yeni terminlərdə təqdim edilən “yaxşı unudulmuş köhnə”lərdir.

Problemin aktuallığı. Şagirdin təliminin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi bilavasitə mövzuya və situasiyaya ən uyğun olan müxtəlif təlim prinsiplərinin məharətlə seçilməsindən və istifadə edilməsindən, eləcə də bütün tədris prosesində subyekt-obyekt münasibətlərinin aktivləşdirilməsindən asılıdır. Təlim prinsiplərinin seçimi, ilk növbədə, müxtəlif fənlərə tətbiq olunan tədris materialının məzmunu və təlim məqsədləri ilə müəyyən edilir. Niyə biz təlim prosesində innovativ tədris metodlarından istifadənin zəruriliyi ilə bağlı mövqə tuturuq? Birincisi, ona görə ki, müasir dövr yeniliklər dövrüdür. Hər gün yeni mal və məhsullarla, yeni biliklərlə, yeni ideyalarla qarşılaşırıq. Həm təlim prosesi, həm də təlim prinsipləri buna uyğun olmalıdır.

İkincisi, innovativ tədris prinsiplərinə vərdiş etmək və onlardan daimi istifadə şagirdlərin təfəkkürünü yeniliyə açıq etməyə və onları fəal işləməyə öyrətməyə imkan verir, çünki bu keyfiyyətlər innovativ tədrisin xüsusiyyətləridir. üçüncüsü, innovativ təlim metodları və təlim prinsipləri aktiv təlim metodları və prinsipləridir. Bir çox mütəxəssislər öz tədqiqatlarında təlim prosesində onların üstünlüklərini təsdiqləyir.

Problemin yeniliyi. Məqalədə innovativ təlimin konseptual əsasları – pedaqoji innovasiya nəzəriyyəsi, pedaqogika elminə müasir yanaşmalar; tədqiqatçılar tərəfindən sınaqdan keçirilmiş və hazırlanmış yeni təlim prinsiplərinin böyük dəsti daxil edilmişdir; Təlim materialının strukturlaşdırılmasında innovativ tələb və fikirlərdən istifadə etmə təklif olunur.

Problemin praktik əhəmiyyət. Didaktik prinsiplər- istər ənənəvi, istərsə də innovativ zaman keçdikcə inkişaf edir. Onlar bir neçə alt sistemdən ibarət olan mürəkkəb, açıq sistemlərdirlər. Bu məqalənin praktik əhəmiyyəti təlimin müasir inkişaf səviyyəsində onun məzmununun seçilməsini və strukturlaşdırılmasını tənzimləyən alt sistemlərin rolunu vurğulamaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Апиш Ф.Н. Проектирование содержания учебного материала и формирование мотивации учебной деятельности студента // Вестник Адыгейского государственного университета, – 2005. № 4, – с. 193-195.
2. Вахрушева Н.В. Принципы отбора содержания профильного курса по финансовым вычислениям для общеобразовательных учреждений // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия
3. Педагогика и психология. – 2008. № 5, – с.157-161.
4. Гвоздева А.В. Дидактические принципы в концепции интегративного подхода к дифференцированному обучению // Знание. Понимание. Умение. – 2007. № 3, – с. 34-38.

E-mail: melikmelikov1960e@mail.ru

Rəyçilər: *filol.ü.fəls.dok., dos. T.H. Ağayeva,*
tar.ü.fəls.dok., dos. M .S. Alcanov

Redaksiyaya daxil olub: 20.11.2023